

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Modernkor Program

PhD-disszertáció tézisei

A szadati Egyiptom magyar szemmel
Magyar-egyiptomi kapcsolatok 1970-1980

Készítette: Farkas Anikó
Témavezető: Prof. Dr. J. Nagy László

Szeged 2012

A témaválasztás indoklása

A disszertáció témaválasztását a közel-keleti térség manapság is aktuális problémáit megalapozó történelmi múlt feltérképezésének új szempontból megvizsgált lehetősége adja. A Közel-Kelet országai között lévő konfliktusok jelen történelmünkig elhúzódó, akut problémát jelentenek, melynek tengelyét Izrael állam és az őt körülvevő arab országok egyet nem értése adja. Az ellentétek nagyon összetett, geopolitikai, vallási, etnikai, és hadászati elemeken alapulnak. Az egyes aspektusok szoros összefüggésben állnak, egymásra épülésük komoly akadályát jelentik az egyetértés végleges kialakításának.

A közel-keleti térségének politikatörténetét bemutató munkák a kronologikus felépítettség mellett a térség világviszonylatban is nagymértékű eseményeinek egy lineáris láncra való felfűzése mentén ábrázolják az eseményeket.

A közel-keleti térségen belül a disszertáció a modern Egyiptom politikai berendezkedését vizsgálja. A Közel-Kelet térségében Egyiptom kiemelkedő pozíciókkal bírt gazdaság, stratégiai illetve politikai szempontból is. A térségben meginduló dekolonizációs folyamat egyik kiemelkedő eseménye volt az 1952-ben bekövetkezett egyiptomi forradalom. A Nasszer elnök fémjelzte új berendezkedési forma radikális változtatásokat eszközölt mind külpolitikai mind belpolitikai téren. Az autoriter, elnök központú vezetés a hidegháború diktálta környezetben a Szovjetunió érdekszférájának köréhez tartozott. A nasszeri időszak külkapcsolatainak történetét, Egyiptom 1952-től formálódó belpolitikai eseményeit a szakirodalom alaposan feldolgozta.

Az 1970-ben induló szadati rendszer újszerűsége az elődjéhez képest átformálódott vezetői irányultságon túl a megváltozott nemzetközi környezet és az Egyiptomot ért új kihívásokra adott válaszokban keresendő. Azon szakirodalmi munkák, melyek Nasszer és Szadat működését egy tanulmány keretein belül ábrázolják, a két elnöki rendszer ellentétén keresztül mutatják be Egyiptom történetét. William Baker Uncertain Revolution under Nasser and Sadat című munkájában lineáris történeti síkon ábrázolja, hogy hogyan jutott el a szovjetbarát, szocialista Egyiptom a kapitalista gazdasági fejlődés és az Amerikai Egyesült Államokkal való barátság útjára.

A dolgozat újszerűségét a magyar-egyiptomi kapcsolatok bemutatása adja. A közel-keleti térség kutatása, értékelése sajátos viszonyaiból adódóan nem lehetséges a nemzetközi

környezet pontos ismerete nélkül. Egyetértésben azzal, hogy a Szovjetunió kiemelten fontos szerepet töltött be a térségben véleményünk szerint a keleti blokk országainak Közel-Keletet érintő viszonyainak ismerete nélkül nem alkothatunk teljes képet. Disszertációnkban Magyarországot ilyen irányú kapcsolattörténeti vonatkozásait elemezzük.

A kutatás célja

A dolgozat magyar vonatkozású elemeinek szerepe kettős. Egyrészt a szadati Egyiptom jellemzőinek bemutatása során fejezetenként kitérünk az adott témára vonatkozó korabeli magyar álláspont bemutatására. A dolgozatunk végén található, kifejezetten a két ország közötti kapcsolatra koncentráló fejezet a meglévő együttműködési rendszereket gazdasági, politikai és egyéb vonatkozásaiban mutatja be.

A magyar vonatkozás kettősségéből adódik a kutatás céljának kettőssége is. Egyrészt az Egyiptomi bel és külpolitikai események magyar megítélésének feltérképezésével felmérhető volt az adott kor magyar politikai vezetésének érdeklődése a Közel-Kelet térsége, szűkebben véve Egyiptom iránt. Válaszokat kerestünk olyan kérdésekre, hogy a két ország eltérő berendezkedése, illetve politikai ideológiája mennyiben vitte előre esetleg hátráltatta a kapcsolatok kialakítását, fejlesztését. Választ keresünk továbbá arra a kérdésre is, hogy a szadati rendszer változásai, illetve változtatásai mennyiben illeszthetők be egy modernizációs folyamat keretei közé. A kialakuló liberális gazdaságpolitika mennyiben jelentett a nyugat-európai fogalmak szerinti liberalizációt és mennyiben korlátozták e folyamatokat a Közel-Kelet térségének sajátosságai.

A két ország közötti kapcsolat legmeghatározóbb elemei a gazdasági szempontú, ezen belül is a kereskedelmi együttműködések hangsúlyozó egységei voltak. A szocialista országokkal kialakított klíring rendszer nyújtotta viszonylagos kereskedelmi biztonság mindkét fél számára fontossá tette a kapcsolatok stabilizálását, folyamatos fejlesztését. A gazdasági együttműködés feltérképezése során azt vizsgáltuk, hogy a magyar viszonylatok mennyiben tudták követni Egyiptom sajátos gazdasági nehézségeit, a meghirdetett új Infitah gazdaságpolitikát.

A kutatás forrása, időintervalluma, módszere

A kutatás során felszínre került tény- miszerint a két ország közötti kapcsolatok formálásában a gazdasági vonatkozású együttműködés rendszere a meghatározó elem, továbbá, hogy az Egyiptomi bel és külpolitikát érintő magyar viszonylatok értékelő jellegűek- módot adtak a kutatás módszerének körülhatárolására. Dolgozatunkban törekedtünk arra, hogy a szadati időszak bemutatása ne kizárólag a forradalom utáni Egyiptommal való szembenállásra épüljön. A tanulmányban bemutatott nasszeri vonatkozású elemek nem nyújthatnak teljes képet Egyiptom 1952 óta formálódó történelméről. Nem célunk Nasszer Egyiptomának feltérképezése, az ilyen témájú tartalmi egységek kizárólag a szadati rendszer megértéséhez szükséges támpontok felvázolását célozták. Dolgozatunk nem összehasonlító munka, ennek okán az összehasonlító történelem módszertani elemeit nem alkalmaztuk. Egyiptom 1970-1980 közötti időszakának alaposabb megismeréséhez azonban szükség van az alapvető motívumok 1952-ig való visszavezetésére. Munkánkkal szeretnénk alátámasztani azon álláspontunkat, hogy a szadati Egyiptom egyedisége nem csak a nasszeri időszakhoz viszonyított minőségében állapítható meg.

Hasonló megfontolásból nem tárgyalja a disszertáció a korszak nagyobb történelmi eseményeit. A történelmi események leíró jellege helyett, azok következményeit és az ezeken megindult változásokat igyekeztünk ábrázolni.

A magyar-egyiptomi kapcsolatok jellegéből adódóan, a kereskedelmi kapcsolatok bemutatásánál a gazdaság elméleti- és történelmi megalapozottságra fektettünk kiemelt figyelmet. A téma részletesebb tárgyalása nagyban hozzásegít a történelmi események megismeréséhez, figyelembe véve Egyiptom gazdasági helyzetének nyomásgyakorló szerepét. A szadati Egyiptom átfogó újításokat tartalmazó programját a nyitást jelentő arab Infitah szóval írhatjuk le. A nyitott kapuk politikájának is nevezet irányvonal meghatározó elemei is javarészt gazdasági vonatkozásúak voltak.

A fentiek alapján módszertani szempontból az alábbi szempont szerint dolgoztunk: Mind Egyiptom modernkori politikai történetének megértéséhez, mind a két ország kapcsolattörténetének feltérképezéséhez elengedhetetlenül szükséges a gazdasági elemek szakmai és történelmi bemutatása, azonban tekintettel arra, hogy a két ország berendezkedése sok szempontból mutat eltérést, az összehasonlító módszertan a dolgozat ezen fejezetében sem került alkalmazásra.

A tárgyalt időszak kezdő és végpontjának Anvar Szadat egyiptomi elnök működése ad keretet. A korszakot megelőző nasszeri időszak történeti szempontból mérföldkőnek számított nemcsak Egyiptom vonatkozásában de világviszonylatban is. A disszertációnk témáját meghatározó 1970-1980 közötti időszak érdekességét a változások vizsgálatának lehetősége adja. A nasszeri időszak megalapozta nagymérvű változások és reformok működtetésének korszaka ez. Azon új – az ország irányításához kapcsolódó- elméleti és gyakorlati elemek, melyek az 1952-es forradalom következtében kialakult helyzetben működésbe léptek a szadati időszak belső változásain túlmenően a nemzetközi környezetre is reagálva komoly átalakuláson mentek keresztül.

Tekintettel arra, hogy a disszertáció témája történelmi léptékkal mérve igen kis időszakot ölel fel, a dolgozat elkészítése során a kronologikus sorrend helyett –természetesen nem elhanyagolva azt- a változások bemutatásának gazdasági, politikai, társadalmi szempontú értelmező összekapcsolását helyeztük előtérbe.

Raymond Hinnebusch *Egyptian politics under Sadat* című munkája nagy segítséget nyújt a szadati kormányzási rendszer minőségének, továbbá a politikai érdekcsoportok egymáshoz való viszonyának megismeréséhez. Hinnebusch összefoglaló munkája politikatudományi szempontból járult hozzá dolgozatunk elkészítéséhez. Tekintettel arra, hogy javarészt másodlagos források feldolgozására épül, munkánk során inkább az elméleti megközelítéseket kívánó fejezeteknél használtuk fel.

Az Infitah gazdasági programjának megértéséhez és bemutatásához nagy segítségünkre volt John Waterbury *The Egypt of Nasser and Sadat* című gazdaságpolitikai tárgyú munkája, továbbá Ikram Khalid *Egyiptom gazdaságtörténetét a 2000-es évig feldolgozó tanulmánya*. A fenti két írás hangsúlyozottan gazdasági szempontból mutatja be Egyiptom változó helyzetét. Az utóbbi tanulmányt Egyiptom gazdaságára vonatkozó számadatok részletezése miatt kiemelt jelentőséggel bírt munkánk során.

Dolgozatunk utolsó fejezetében legnagyobb mértékben a levéltári forrásokat dolgoztuk fel. A Magyar Országos Levéltár Külügyminisztériumi titkos és adminisztratív anyagain túl a gazdasági vonatkozású elemek tárgyalásánál az egyes magyar vállalatok jegyzőkönyvei, a kairói kereskedelmi kirendeltség szakmai beszámolóí is nagy segítségünkre voltak. A Nasszer halála után megalakuló új egyiptomi vezetés tekintetében a kairói magyar diplomáciai képviselő megfigyelő álláspontra helyezkedett. Annak érdekében, hogy a változó szadati politikát alaposabban megismerhessék a külügyi jelentések mind részletességükben mind mennyiségükben a korábbi évekhez képest növekvő tendenciát mutatott. A Külügyminisztérium utasítása alapján részletező

különutas táviratok érkeztek Egyiptom belpolitikai változásainak napi szinten való követése érdekében.

A Szadat által írt visszaemlékezések, életrajzi írások tartalmi összetételeit tekintve elnökké válása mentén választhatók ketté. Az 1957-ben megjelent *Revolt on the Nile* című munkájában az egyiptomi forradalomról, Nasszerről, továbbá a Szabad Tisztek csoportjáról találhatunk részletes beszámolót. Dolgozatunkban erre a forrásra nem tértünk ki külön, azonban a Nasszer személyiségére és szerepére vonatkozó megállapításokat mi is felhasználtuk. Az elnökké választása után, 1978-ban megjelent *In Search of Identity* című munkája magán hordozza a megalapozott elnöki hatalomból született, korábbi munkáiban írtakhoz képest jelentősen megváltozott álláspontokat. A Nasszeri hagyományok bizonyos fokú leépítésének tudatosságával párhuzamosan az utóbbi munka már a nasszeri rendszer árnyoldalait is bemutatja. Megjelenési évére tekintettel az *In Search of Identity* című munka a tárgyalt korszakot érintően részletesebb tájékoztatást nyújt, így elsődleges forrásként használtuk fel dolgozatunk elkészítése során.

A kutatás eredménye

A nyitás politikájának nagyszabású terveire szükséges feltételek és lehetőségek adottak voltak, Egyiptom vezetése komoly lépéseket tett ezek megvalósítására. Az Infitah összességében azonban nem hozta a várt gazdasági fellendülés eredményét. A modernizáció általános tartalmát, mindenkire érvényes fogalmi kereteit nehéz meghatározni, hiszen az egyes országok sajátságos helyzete, fejlettségi foka számtalan változatot alakíthat ki. Az egyiptomi modernizáció meghatározásánál erre fokozottan ügyeltünk. Ha a folyamatot *korszerűsítésként értelmezzük*, akkor Egyiptom esetében nagyrészt kényszer szülte felzárkózásról beszélhetünk. Szadat Egyiptomának esetében a modernizációt több szempontból is értelmezhetjük. Elsőként a forradalom szülte reformok negatív következményeinek felszámolására tett intézkedések sorozata. Ezt a modernitás fogalmához szorosan kapcsolja a nyitás politikájának nyugati orientációjából adódó nyugati- „modern” technikai és tartalmi formák átvétele. A nyugat felé való nyitás, és a remélt kapcsolatok megfelelő működtetéséhez elengedhetetlen volt demokratikus és szabadpiaci, vagy ennek tűnő elemeket beépíteni. Ennek sablonszerű átvétele, helyi alkalmazhatóságának nem pontos felmérése vezetett egyrészt a modernizációs szándék kudarcához. A modernitás egy része fizikailag megvalósulni látszott a nyugat-európai típusú kaszinók, bárók megépülésével, olyan nyugat-európai típusú fogyasztói lehetőségek

megjelenésével, amelyek nagyrészt idegenek voltak az arab kultúra számára. Szadat Egyiptomában ezek a javak csak egy szűk réteg számára volt elérhető. Így a lakosság nagy része, amely a fejlődést csak ezeken a változásokon tudta lemérni sokszor komoly ellenállást tanúsított Szadat programjának modernizáló törekvései ellen.

Véleményünk szerint pontosabb képet kapunk, ha a rendszer modernizációjának problémáját *normalizációként értelmezzük*. Egy olyan átalakításként tehát, amely a megelőző rendszer negatívumainak kiküszöbölése mellett, saját irányvonalai mentén születendő új feltételekhez kívánt újító struktúrát biztosítani.

Az 1971 második felétől végbement politikai és gazdasági folyamatok a két ország kereskedelmi kapcsolatait negatívan befolyásolták, diplomáciai szinten visszaesést lehetett tapasztalni. A politikai eltávolodás ellenére a kulturális, műszaki és tudományos együttműködések még továbbéltek, ennek ellenére intenzitásuk az évtized végére szintén csökkenni látszott. Ez a csökkenés kevésbé tudható a politikai kapcsolatok eltávolodásának, mint inkább a pénzügyi problémák okozta kivitelezési nehézségeknek. A Magyar Kulturális Központ 1977. decemberi bezáratása nagyban hozzájárult a két ország közötti ilyen jellegű kapcsolatok meggyengüléséhez.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az együttműködés fejlődési ütemének lelassulásában a szocialista országoknak is része volt. A vállalatok nehezen tudtak alkalmazkodni az új, a klíring rendszer viszonylag biztonságos kereteihez képest nehéz helyzethez. Sokszor valamiféle diszkriminációra való hivatkozással indokolatlan közömbösség, tartózkodás volt tapasztalható, számol be a nagyköveti jelentés. A gyengülés ellenére bizonyos, hogy a szocialista országok gazdasági súlya az egyiptomi piacon jelentős maradt. Az egyiptomi fél nem mondhatott le a szocialista országok exportjáról és termékei felvevőpiacáról sem. Ez a folyamatosan meglévő bár intenzitásában változó kölcsönösség tartotta fenn és mozgatta a rendszeresen újonnan felmerülő stabilizációs és fejlesztési érdekeket.

A szovjet politikai térséghez tartozó országok közel-keleti térséget illető gazdasági kapcsolataikról általános elmondható, hogy a kereskedelem mindegyik ország esetében kiemelt szereppel bírt. Az alábbi táblázatban összefoglalt adatok az országok egymáshoz viszonyított adatait is jól mutatják.

Ország	1965	1970	1975
Bulgária	80.9	75.1	44.9
Csehszlovákia	67.7	69.0	61.1
NDK	81.3	84.0	56.2
Magyarország	62.8	75.3	28.9
Lengyelország	79.0	76.3	23.9
Románia	86.7	78.7	39.1
Szovjetunió	78.6	73.0	61.1

A dolgozatban kísérletet tettünk arra, hogy a meghatározó szovjet befolyás ellenére a levéltári források anyagának áttanulmányozásával Magyarország önálló szerepét, Egyiptommal kialakított együttműködésének sajátos vonását, a szovjet térséghez viszonyított helyzetét megtaláljuk. A tárgyalt országok és a Közel-Kelet térsége közötti együttműködés struktúráját tekintve diplomáciai szempontból az elvi állásfoglalások tartalmának meghatározása a Szovjetunió kezében összpontosult, a keleti országok különbözőségét, egyedi viszonyukat leginkább a gazdasági kapcsolatok terén figyelhetjük meg. Politikai, katonai, párt és biztonságpolitikai szempontból a blokk országok követték a Szovjetunió szabta irányvonalat. A kelet európai országok számára is megvolt a politikai manőverezés lehetősége, ameddig a térség moszkvai érdekeltségeit az nem sértette.¹ Az egyes országok által kialakított közel-keleti kapcsolatok önállósága eltérő mértékben alakult. Magyarország és Egyiptom közötti diplomáciai érintkezések önállósága nagyban eltért a különutas romániai viszonyokhoz képest. A szocialista országok egyiptomi kapcsolatainak minőségét és rendszerét illetően a Szovjetunióhoz képest eltérés mutatkozik. Míg Moszkva az egyiptomi felső vezetés szintjén érintkezett legtöbbször Egyiptommal, addig a blokk országok az egyes politikai és szociális társintézményekkel alakítottak ki sűrűbb konzultációt.

Gazdasági szempontból az előbbiekhöz képest fokozottabb önállóságról beszélhetünk, a gazdálkodás minőségének és mennyiségének kialakításában a KGST-n belüli együttműködés jelenthetett korlátozó tényezőt. Magyarország kapcsolata az arab országokkal leginkább gazdasági és kevésbé politikai, ideológiai jellegűek voltak. A

¹ Michael Radu. *Eastern Europe and the Third World*, Praeger, New York, 1981. 169-195.o.

Közel-Kelet az általános pénzügyi stabilitás és a közelség miatt a harmadik világon belül a legfontosabb kereskedőpartnerévé vált országunknak.

A témához kapcsolódó tudományos tanulmányok

- The new diplomatic way of the peace process in the Middle East 1977-1979 in: Öt kontinens ELTE, Budapest 2007.
- Anwar el Sadat's visit to Jerusalem in 1977 in: Mediterrán Tanulmányok SZTE Szeged, 2007.
- Anwar Szadat jeruzsálemi látogatásának arab és nemzetközi környezete in: Acta Historica SZTE, Szeged, 2007
- Szovjet-magyar-egyiptomi kapcsolatok a palesztinkérdés tükrében in: Tradíció és modernizáció című konferenciakötet, Debrecen 2008
- Anwar Szadat infitah politikája in: Mediterrán Világ, Universitas Alapítvány, Veszprém, 2008
- Anwar Szadat jeruzsálemi látogatásának arab és nemzetközi környezete in: Mediterrán Világ, Universitas Alapítvány, Veszprém, 2008
- A közel keleti békefolyamatok és a Szovjetunió. Kairó változó külpolitikájának megítélése keleten 1970-1979. – konferenciakötet.
- Szovjet – egyiptomi kapcsolatok a palesztin kérdés tükrében in: Mozaikok a magyar történelemből - című konferenciakötet, Szeged, 2009. 241-256
- The New Diplomatic Way of the Peace Process in the Middle East (1977-1979) in: Analele Unioversitatii „Eftimie Murgu” Social Politics and Public Administration in the European Context Resita 2009. 286-292.

A témához kapcsolódó előadások

2007. október 5. Pannon Egyetem, Veszprém,

„Arab-izraeli konfliktusok” c. konferencia

Előadás címe: *Anvar Szadat egyiptomi elnök látogatása a Knesszetben*

2007. nov. 15-16. Debrecen,

„Tradíció és modernizáció Európában a XVIII-XX. században” c. konferencia

Előadás címe: *Szovjet-magyar-egyiptomi kapcsolatok a palesztin kérdés tükrében*

2007. szeptember Alexandria

Az egyiptomi Ifjúsági Minisztérium által szervezett konferencia

Előadás címe: *Magyar-egyiptomi kapcsolatok*

2007. november 22. Szeged,

„Történelmi személyek, történelmi események” c. konferencia

Előadás címe: *Anvar Szadat infitah politikája: Egyiptom és a nyitott kapuk elve*

2008. november 7. Pannon Egyetem, Veszprém

„Hadseregek a Mediterráneumban” c. konferencia

Előadás címe: *Katonatiszti mobilitás a szadati korban*

2008. november 21. Szeged,

„Gazdaság és társadalom a Mediterráneumban” c. konferencia

Előadás címe: *A társadalmi mobilitás lehetősége Egyiptomban*

2009 április, SZTE, Szeged

Tudománynapi konferencia

Előadás címe: *A közel keleti békefolyamatok és a Szovjetunió. Kairó változó külpolitikájának megítélése keleten 1970-1979.*

2009 november , SZTE, Szeged

„A városok szerepe a Mediterráneum történetében ” című konferencia

Előadás címe: *Turbán vagy Fez? A Kairó Egyetem és a nyugati*

szellemiség Egyiptomban

2011 október, SZTE Szeged

Előadás címe: *Irodalom és politika viszonya Egyiptomban: a Gallery 68*